

УДК 94 (477-25) 371 (=411.16) 1918/1922

Анна Уманська (м. Київ)

Аспірантка відділу зарубіжних джерел з історії України

Інституту української археографії та

джерелознавства ім. М.С. Грушевського

E-mail: umanska.anna95@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>

Організація єврейської світської освіти у Києві у 1918–1922 рр.

У статті висвітлено тему організації єврейської світської освіти у Києві у 20-х рр. XX ст., що здійснювалася за ініціативи культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга».

Проаналізовано історичний контекст та передумови постання організації, концепцію нової світської їдишської культури для Східноєвропейського єврейства, запропоновану Культур-Лігою, та шляхи її втілення. На прикладі освітніх закладів, ініційованих організацією, висвітлено шляхи впровадження новітньої їдишської освітньої моделі.

Розглянуто низку їдишських навчальних закладів Культур-Ліги, зокрема дитячі садки, гімназії, школи для дорослих, Єврейський Народний Університет та мережу бібліотек.

Ключові слова: єврейська освіта, світська школа, Єврейський Народний Університет, Культур-Ліга.

Anna Umanska (Kyiv)

PhD student of the department of foreign sources from the history of Ukraine

to the Institute of the Ukrainian archaeography

of National academy of sciences of Ukraine

umanska.anna95@gmail.com

E-mail: umanska.anna95@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>

Organization of the Jewish public education in Kyiv in 1918–1922

***The Outline of the Problem.** Backgrounds of the formation and spreading of the Jewish public educational institutions started in the nineteenth century. Majority of the educational institutions were established by the Jewish civic and cultural-educational organization «Kultur-Lige». Specifically, the Jewish public Yiddish schools, public libraries and reading rooms, as well as Jewish Public University were functioned under the direction of Kultur-Lige.*

***Methods of Research.** The main methods, used in the article, are the method of synthetic analysis and quantitative method. The method of retrospection was also used by the author.*

***Survey of the Results.** The article is about the organization of the Jewish public education in Kyiv in 1918-1922 functioned under the initiative of the cultural-educational organization «Kultur-Lige». Historical background and conditions of formation of the organization, conception of new public Yiddish culture for East European Jewry and ways of its realization were analyzed by the author. The example of educational institutions organized by Kultur-Lige showed the ways of incorporation of new Yiddish educational model. The Yiddish educational institutions such as kindergartens, gymnasiums, courses for adults, Jewish Public University and library network are examined in the article.*

***Conclusions.** Despite the unstable political environment in Kyiv in 1917-1922, there was collaboration between members of the Jewish communities and cultural-educational organizations, especially Kultur-Lige, with the local Ukrainian government. Educational institutions organized by Kultur-Lige provided education for all categories of the Jewish community. The author analyzed that educational network included few pre-school institutions, secondary schools, gymnasiums, evening classes for adults, teachers' training college and Jewish Public University. All these institutions were secular with Yiddish as a language of teaching.*

Key words: Jewish education, public school, Jewish Public University, Kultur-Lige.

Тема єврейської освіти передбачає контекстуальний аналіз досліджуваного поля, адже передумови до утворення та розповсюдження світських єврейських освітніх закладів брали початок ще у XIX ст. Більшу частину освітніх інституцій, про діяльність яких йтиметься у статті, було ініційовано єврейською світською благодійною і культурно-просвітницькою організацією «Культур-Ліга». Зокрема, під керівництвом організації, у Києві функціонувала мережа світських єврейських шкіл з викладовою мовою їдиш, діяла низка їдишських бібліотек-читалень для широкого кола користувачів та було відкрито Єврейський Народний Університет.

Відтак, у межах дослідження єврейської світської їдишської освітньої мережі, зініційованої Культур-Лігою, перш за все, варто охарактеризувати історичний контекст, що дав поштовх зародженню організації. Крім того, дослідити ідею нової світської їдишської школи та етапи втілення та функціонування новітніх освітніх концепцій на прикладі шкіл Культур-Ліги у Києві у 20-х рр. XX ст. У статті, окрім висвітлення історичного контексту, автор зосереджуватиме увагу на розкритті двох основних напрямів діяльності Культур-Ліги в галузі освіти досліджуваного періоду: а. створення та функціонування мережі світських єврейських шкіл з викладовою мовою їдиш у Києві, котра тісно співпрацювала з бібліотечною секцією Культур-Ліги; б. діяльність Єврейського Народного Університету.

Джерельну базу дослідження складають документи шкільної та видавничої секцій Культур-Ліги, архів Єврейського Народного Університету, статут та організаційна документація організації. У межах статті використано джерела із фондів Державного архіву міста Києва (ДАК),

Державного архіву Київської області (ДАКО), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), Центрального державного архіву літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ)*.

Передумови постановня, організаційні основи та основні етапи діяльності Культур-Ліги. Утворення Української Народної Республіки в межах Російської республіки у 1917 році, а відтак проголошення незалежності УНР у січні 1918 року стали вагомими підставами для національно-персональної автономії для українських євреїв. Національно-персональна автономія УНР, проголошена III універсалом, надавала національним меншинам, насамперед єврейському, польському та російському населенню, права на політичне та культурне самовираження. Передбачалося утворення спеціалізованих національних союзів, що виступали представницьким органом від кожної нації. Закон «Про національно-персональну автономію» містив сім статей, що обґрунтовували право кожної нації на екстериторіальну автономію, створення Національних союзів та належне фінансування¹. Проголошення національної автономії для єврейського населення потягнуло за собою створення Міністерства єврейських справ, що опікувалося соціальними, політичними та культурними справами єврейської спільноти.

На хвилі створення Міністерства єврейських справ у межах УНР, утворення спеціалізованих національних союзів та збільшення кількості єврейських політичних діячів в українському уряді постала єврейська світська благодійна і культурно-просвітницька організація «Культур-Ліга». Ідея створення Культур-Ліги належить публіцисту, громадсько-політичному діячеві Зелігу Меламеду* який був передовим прихильником

* Загалом джерельна база вивчення Культур-ліги представлена широким колом джерел, серед яких тут варто згадати, насамперед, декілька джерел документального характеру. Зокрема, у Державному архіві міста Києва (ДАК) було опрацьовано фонд №163 «Київська міська управа», у межах якого виявлено статут Культур-Ліги, клопотання про реєстрацію їдишських навчальних закладів у Києві, довідки про асигнування коштів на потреби організації, звіти про низку навчальних закладів із навчальними планами, а також звіт експерта з єврейських міських шкіл щодо навчальних закладів Культур-Ліги. У межах фонду було виявлено окрему справу з документацією Єврейського Народного Університету. У Державному архіві Київської області (ДАКО), у фонді №Р-142 «Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» було опрацьовано низку справ, що містять документи про діяльність бібліотечної секції Культур-Ліги, протоколи засідань Губнаросвіти, Центрального та Виконавчого Бюро Культур-Ліги, відомості про їдишську гімназію.

¹ *Абрамсон Г.* Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). Київ : Дух і Літера, 2017. С. 112–113.

* Меламед Зеліг (1886, м. (?) – 1946, Нью-Йорк, США) – громадський та політичний діяч, публіцист. У 1912–1913 рр. очолював видавництво їдишських книг у Вільно. Один з ініціаторів та провідних діячів Культур-Ліги у Києві, а відтак, після ліквідації київської філії, – у Варшаві.

їдишизму та до того часу вже був тісно пов'язаний з видавничою справою. Головними фундаторами організації виступили тогочасні єврейські політичні діячі, зокрема чинний голова Міністерства єврейських справ Мойсей Зільберфарб (1876–1934), який обійняв посаду голови Центрального Комітету Культур-Ліги, а пізніше став ініціатором та ректором Єврейського Народного Університету.

Ідея Культур-Ліги перш початково передбачала створення міжпартійної організації, головна засада якої – розвиток сучасної єврейської освіти та культури мовою їдиш². Статут Культур-Ліги набув чинності 15 січня 1918 року. Цю дату можна вважати початком функціонування організації та розгортання першого етапу її діяльності, який тривав з 1918 по 1922 рр. Разом зі статутом було затверджено і керівний апарат об'єднання. Центральний Комітет, що опікувався чисельними культурно-освітніми секціями Культур-Ліги, налічував 21 особу, серед яких були чільні, знакові представники єврейської громади: Мойсей Зільберфарб, Давид Бергельсон (1884–1952), Єзекііль Добрушин (1883–1953), Мойсей Литваков*, Давид Гофштейн**. Центральний Комітет Культур-Ліги розташовувався за адресою вул. Велика Васильківська, 37, кв.***.

Статут Культур-Ліги налічував 26 пунктів, де поступово викладені ідея, основні цілі та внутрішньо організаційні положення. Текст статуту подано трьома мовами: українською, їдишем та російською. Відповідно до статуту Культур-Ліга визначалася як організація, головним

завданням якої є створення єврейської світської культурно-освітньої мережі****. У статуті також було унаочнено наміри фундаторів Культур-Ліги, серед яких однією з найважливіших цілей організації стало створення мережі освітніх закладів, зокрема національної бібліотеки та національних шкіл.

Безпосередньо у статуті Культур-Ліги прописано створення літературної, музичної, театральної, художньої та педагогічної секцій. Станом на кінець 1918 року було офіційно зареєстровано літературну, видавничу, освітню, театральну, музичну та художню секції. Попри те, що у статуті передбачено незалежне функціонування окремих секцій, можна розглядати їх діяльність у векторі взаємодії. Художня секція нерозривно пов'язувала свою діяльність із видавничою секцією, а видавнича, зі свого боку, відгукувалася на потреби освітньої. З плином часу також була налагоджена система культурно-просвітницьких секцій Культур-Ліги.

Зі становленням радянської влади у Києві мають місце чисельні поступки своїми повноваженнями з боку членів організації на користь владних установ. Попри те, що в перші роки свого панування радянська влада заохочувала діяльність єврейської культурно-просвітницької організації, здебільшого у 1920–1922 рр., Культур-Ліга зазнавала чималих утисків з державного боку. З середини 1920 року Єврейська секція КП(б)У, фактично замістила Міністерство єврейських справ³. Відтак, почалася примусова комунізація Культур-Ліги.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі - ІР НБУВ), ф. 321, оп. 7, спр. 3-5, арк. 1.

* Литваков Мойсей (1875, м. Черкаси – 1937(?), м. Мінськ) – політичний діяч та історик літератури. Здобув традиційну єврейську освіту. У 1902-1905 відвідував курси з філософії та літературознавства у паризькій Сорбонні. З 1918 року – член Об'єднаної єврейської соціалістичної робочої партії. Після утворення ГОСЕТУ, завідував літературною секцією театру.

** Гофштейн Давид (1889, м. Коростишів, нині Житомирської обл. – 1952 ?) – єврейський поет, перекладач, член Культур-Ліги, член редакційних колегій та видавництв низки поетичних збірників та журналів єврейських літераторів у Києві та Москві. Член бюро єврейської секції Всеукраїнського союзу пролетарських письменників, член Єврейського антифашистського комітету. У 1948 році арештований, у 1952 році розстріляний.

*** Нині будинок частково збережений.

**** Так, параграф статуту №.1 проголошував, що «Культурна Ліга ставить своїм завданням розвиток і розповсюдження в народі єврейської міської культури по всіх галузях людської творчості, як то письменства, мистецтва, музики, театру, а також допомога утворенню нової єврейської демократичної школи і інших освітніх установ. 2. ст. Щоб цієї мети досягнути, Культурна Ліга утворює національну книгозбірню, мистецький театр, зразкове видавництво, зразкові установи для народної освіти, різні музеї для мистецтва і для науки». Див.: Державний архів міста Києва (далі – ДАК), ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 1.

³ *Абрамсон Г.* Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). Київ: Дух і Літера, 2017. С. 145.

Центральний Комітет Культур-Ліги було розпущено у 1920 році. У доповідному зверненні до усіх відділів Культур-Ліги, єврейських робітників, революційної інтелігенції та усіх культурно-просвітницьких установ від 1920 року розкривається мотивація розпуску організаційних керівних органів Культур-Ліги і необхідності прийняття курсу на її комунізацію: «Наша задача заключалась в том, чтобы изменить основное направление деятельности Культур-Лиги и на толкнуть ее на путь коммунистического сотрудничества. Но так называемое демократическое большинство Культур-Лиги оказало в этом отношении сопротивление, и еврейские коммунисты вынуждены были прибегнуть к таким крайним мерам, как роспуск всего состава Ц.К. и Исполнительного Бюро Культур-Лиги и назначении нового коммунистического организационного бюро для руководства всей работой Культур-Лиги»⁴.

Усі повноваження Культур-Ліги перейняв на себе новий організаційний комітет, очолюваний літературознавцем та критиком Іцхаком Нусімовим (1889–1952). Навчальні заклади, що були підпорядковані колишньому Міністерству єврейських справ та Культур-Лізі було передано до новоствореного Єврейського відділу Народного комісаріату просвіти.

Після комунізації Культур-Ліги певний час продовжували існувати художня, шкільна, музична, театральна секції. Їдишські школи, що створювалися та підтримувалися Культур-Лігою було реформатовано на єдині трудові школи⁵. Найбільшу київську єврейську бібліотеку Культур-Ліги було реорганізовано у Центральну єврейську бібліотеку ім. Вінчевського. До 1925 року усі відділення організації із чисельними секціями було закрито. Видавництво Культур-Ліги проіснувало до 1930 року, а надалі перепрофільоване та перейменоване у «Центро-видав».

⁴ ІР НБУВ, ф. 321, оп. 7, спр. 3-5, арк. 2.

⁵ Правда історії. Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна ліга» у Києві (1918–1925) / Упор. М. Рибаків. Київ: Кий, 2001. С. 9.

* Сьогодні в цій будівлі (проспект Голосіївський, 22) з пізнішою надбудовою третього поверху розміщується Будинок дитячої творчості.

** Хедер (з івр. – *кімната*) – початкова єврейська релігійна школа, в якій навчалися хлопчики від 3-х років під керівництвом вчителя – меламеда. Навчання в хедері контролювалося відповідною єврейською громадою, на території якої така школа функціонувала. Система єврейського релігійного навчання, сформована в ранній новий час в Україні і у Польщі збереглася і в смугі осілості в Російській імперії до 1917 року.

⁶ *Фишман Д.* Вокруг идиша. Очерки истории еврейской культуры в России и Польше. К.: Дух і Літера, 2015. С. 65.

Створення та функціонування мережі світських єврейських шкіл з викладовою мовою їдиш у Києві. Після затвердження статуту Культур-Ліги 15 січня 1918 року, члени новоствореного Центрального Комітету одразу узялися до організації шкільної мережі з викладанням мовою їдиш. Відповідно до статутних документів Культур-Ліги, постання закладів народної освіти мало сприяти розвитку та поширенню світської культури серед єврейського населення. Отже, відкриття дошкільної, шкільної та позашкільної секцій, що забезпечили б доступ до світської освіти для усіх верств єврейського населення, було одним із пріоритетних завдань ініціаторів Культур-Ліги.

До 1918 року у Києві існувала єдина світська єврейська школа із викладанням мовою їдиш, яка розміщувалася в історичній місцевості міста – Деміївці. Оскільки до 1917 року право на вільне проживання у Києві мали лише окремі категорії осіб юдейського віросповідання, в Деміївці, що мала офіційний статус передмістя, мешкала значна кількість євреїв. У 1878 році в центрі Деміївки була споруджена двоповерхова синагога Баришпольського (у приміщенні садиби купця 2-ї гільдії І.Я. Барашпольського), що служила не лише місцем для молитви, а також для освітньої та благодійницької діяльності тутешньої єврейської громади*. Вірогідно, при синагозі розміщувалася школа з викладовою мовою їдиш. Варто зазначити, що розширенню діяльності школи перешкоджала заборона з боку держави на секулярні єврейські освітні заклади. Тому, офіційно школа була зареєстрована як хедер**. Через непевний правовий статус школи неможливо було залучити більшу кількість дітей до навчання в її стінах⁶. Попри це, школа на Деміївці виступила вдалою моделлю світської їдишської освітньої установи, на яку орієнтувалися фундатори освітніх закладів Культур-Ліги.

Результати діяльності шкільних секцій Культур-Ліги протягом вже першого року її функціонування свідчать, по-перше, про попит серед єврейського населення Києва на світські освітні заклади, а, по-друге, про активну роботу керівництва і членів Культур-Ліги та її шкільних секцій в організації й створенні різних типів шкільної освіти. У звіті експерта з єврейських міських шкіл від 12 вересня 1919 року зазначено, що у 1918–1919 роках відкрито широку мережу нижчих єврейських шкіл, одну гімназію, курси для підготовки вчителів, Єврейський Народний Університет, просвітницькі заклади для дітей дошкільного віку та вечірні школи для дорослих⁷.

Перші дві школи, які відкрила Культур-Ліга, були вечірніми школами для дорослих. Для них у підпорядкування Культур-Ліги були передані приміщення в будівлях по вулиці Ярославська, 40* та Кузнечна, 44 (нині – вул. Антоновича). Варто зазначити, що будинок на Ярославській був зведений у 1910 році для спеціального денного притулку для єврейських дівчаток, тобто для дитячого садка, і як громадська споруда був одним з найбільш придатних приміщень для освітніх функцій. Навчальний план обох вечірніх шкіл передбачав курси їдишу, російської мови, арифметики, природознавства, географії та історії культури⁸. Найбільше годин на тиждень було виділено на вивчення їдишу та російської мови.

Персональний учительський склад викладачів їдишу мав відповідну загальноосвітню і навіть фахову підготовку. Серед учителів їдишу був уже знаний на той час поет Давид Гофштейн, випускник Київського комерційного інституту, який ще у 1917 році дебютував з нарисами та віршами мовою їдиш в київській газеті «*Naiie Tsait*». Окрім нього їдиш викладали випускник Університету Св. Володимира, згодом відомий педагог Яків Резнік**, а також випускник київської Єврейської учительської семінарії*** Давид Соха. Арифметику викладали випускник Сорбонни Соломон Ашкеназі та випускник Університету Св. Володимира і брат вищезгаданого Якова Резніка, Ліпа Резнік****. Крім загальноосвітніх предметів, для дорослих учнів школи були організовані уроки музики, що вів музикант-вокаліст Давид Белоствоцький⁹.

Учительський склад вечірньої школи для дорослих по вулиці Кузнечній, 44 був представлений в тому числі такими вчителями, як Хана Маршак-Нусінова, котра одночасно виконувала обов'язки директорки школи, а також випускник Київського комерційного інституту Борух Співак, який викладав загальну історію та історію культури¹⁰.

У 1919 році починає прослідковуватися більш налагоджена система функціонування шкіл. Перші вищезгадані школи для дорослих у підпорядкуванні Культур-Ліги не мали усталеного набору

⁷ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 10.

* Нині в приміщенні розташоване Головне управління пенсійного фонду України.

⁸ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6;

** Резнік Яків (1892, м. Чорнобиль, нині Київської обл. – 1952, м. Старобільськ, нині Луганської обл.) – вчитель низки єврейських навчальних закладів у 1920-х роках, завідувач відділу педагогіки Інституту єврейської пролетарської культури ВУАН, перший доктор педагогічних наук в Україні, дослідник проблем дидактики, психології та виховання. Керівник Дослідного дитячого будинку, автор багатьох наукових праць, присвячених актуальним проблемам педагогічної теорії і практики, викладач, організатор середніх і вищих навчальних закладів України.

*** Єврейська учительська семінарія (або – єврейські педкурси) була відкрита у Києві у 1918 році силами Культур-Ліги. З 1918 по 1920 рр. семінарія розташовувалася за адресою вул. Миколаївська (нині – Архітектора Городецького), 4. З 1920 по 1921 семінарію було перенесено у одне з приміщень Єврейського Народного університету по вулиці Хрещатик, 34.

**** Резнік Ліпа (1890, м. Чорнобиль, нині Київської обл. – 1944, м. Кустанай, нині Казахстан) – педагог, поет, письменник, драматург, переклад. Навчався на фізико-математичному факультеті Університету Св. Володимира та в аспірантурі філологічної секції Інституту єврейської пролетарської культури ВУАН. У 1920-х роках викладав літературу і мови на Вищих єврейських педагогічних курсах. Автор літературних творів та перекладів мовою їдиш, зокрема творів Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна та Антона Чехова.

⁹ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6.

¹⁰ Там само, арк. 7.

курсів для викладання та систематичного графіку роботи. Вчителі, які були залучені до викладання у новостворених закладах, незважаючи на їхній достатній освітній рівень, зіткнулися з проектом світської єврейської школи вперше. Так само давалася в знаки нестача методичних матеріалів та нових підручників. Вищезгадані перші дві школи для дорослих у перший рік свого існування нараховували лише по дві групи учнів.

Однак, з 1919 року, з відкриттям наступних шкіл, відбувається покращення в організації навчального процесу та підборі учительських кадрів, а також здійснюється уніфікація навчальних планів. Цьому покращенню посприяли декілька важливих факторів.

По-перше, у червні 1919 року, до викладання у школах Культур-Ліги приєдналися педагоги, які закінчили єврейські учительські курси, зорганізовані у Києві Культур-Лігою. Курси передбачали залучення зацікавлених осіб до спільного творення нової єврейської школи. До вступу на учительські курси допускалися особи лише за умов наявності диплому про вищу освіту. Слухачам курсів пропонували щомісячну стипендію розміром у сто рублів, а іногородніх осіб забезпечували житлом¹¹. Київські курси для єврейських учителів розміщувалися за адресом вул. Круглоуніверситетська, 7.

По-друге, з 1919 року Культур-Ліга долучилася до участі у всеукраїнських та всеросійських конференціях зі шкільної та позашкільної освіти¹². Це свідчило про два вагомих факти: визнання єврейської світської освіти на рівні з загальноукраїнською та збільшення популярності

єврейських освітніх закладів мовою їдиш, організованих Культур-Лігою.

Додатковим доказом на користь вищезазначеного вдосконалення та покращення єврейської освіти мовою їдиш може слугувати відкриття у 1919 році третьої вечірньої їдишської школи для дорослих по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 73 (нині – вул. Сакаганського), що мала одразу чотири групи слухачів¹³. У цій школі їдиш викладали народні вчителі Хаїм Каздан* та Фрейда Броварник, географію та природничі дисципліни – знаний на той час їдишський освітнянський активіст Абрам Голомб^{2**}. Завідувачем школи був призначений Борух Співак, який одночасно працював учителем у вечірній школі для дорослих по вулиці Кузнечній, 44. Окрім загальних курсів, у школі організували окрему групу для «неграмотних з усіх предметів»¹⁴. Така практика прослідковувалася у вечірніх школах для дорослих і надалі.

Предмети, з яких проводилось навчання у школі для дорослих по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 73, ілюструє віднайдена автором статті у Державному архіві міста Києва таблиця (у нашому переліку, в контексті цієї статті, це таблиця №.1), що містить навчальний план школи, диференційований за групами, предметами та відведеними на них годинами¹⁵. За таким розкладом, що був уніфікований у 1919 році, працювали й інші єврейські освітні заклади для дорослих. Кількість годин для того чи іншого предмету могла різнитися, однак, як бачимо з таблиці, у всіх школах обов'язково найбільше часу і уваги приділялося вивченню мови їдиш.

¹¹ Шестимесячные еврейские учительские курсы // Киевская мысль. – 1918. 24 сентября. № 168.

¹² Правда історії. Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна ліга» у Києві (1918–1925) / Упор. М. Рибаків. Київ: Кий, 2001. С. 11.

¹³ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6.

* Каздан Хаїм (1883, м. Херсон – 1979, Нью-Йорк, США) – педагог, публіцист та перекладач. З початку заснування Культур-Ліги був активним діячем освітньої секції, після 1920 року емігрував до Польщі, відтак був одним з керівників польської філії Культур-Ліги.

** Голомб Абрам (1882, м. (?), Литва – 1982, Лос-Анджелес, США) – їдишський письменник та педагог, один з ініціаторів шкільної секції Культур-Ліги. Автор чисельних педагогічних статей. З 1921 по 1931 рр. очолював Віленську учительську семінарію. Після створення дослідницького інституту їдишу YIVO у 1925 році, працював у відділі психології та освіти у віленській філії. У 1930-х роках емігрував до Палестини, а у 1944 переїхав до Мехіко, де протягом тривалого часу очолював низку єврейських шкіл з викладанням їдишем.

¹⁴ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 6.

¹⁵ Там само.

Таблиця №1

Групи	Єврейська мова (їдиш)	Російська мова	Арифметика	Природознавство	Географія	Історія культури	Музика
I	3	3	3	2	1	2	2
II	3	2	2	2	1	2	2
III	3	2	2	2	1	2	2
IV	3	2	2	2	1	2	2

Світські вечірні школи для дорослих серед єврейської людності набули такої широкої популярності, що згодом Культур-Ліга, окрім вищезазначених шкіл, відкрила ще три аналогічні школи, зокрема по вул. Кузнечна, 42, вул. Хорива, 45 та вул. Хорива, 38, а також у приміщенні Єврейського Народного Університету за адресою Хрещатик, 34¹⁶. Отже, протягом 1918–1919 років у різних районах Києва було відкрито сім вечірніх шкіл для дорослих з викладовою мовою їдиш та світськими навчальними предметами.

У вересні 1918 року шкільна секція Культур-Ліги відкрила перший світський дитячий навчальний заклад – єврейську гімназію у Києві, що розташовувалася по вулиці Володимирській, 85*. Гімназія функціонувала за зразками державних гімназій, однак послуговувалася їдишем як викладовою мовою. Навчальний процес забезпечували одинадцять викладачів. Керівництво гімназією провадила спеціально призначена Культур-Лігою шкільна рада³². Постанова такого єврейського навчального закладу у Києві, як гімназія, стало значною подією в місті і тому не випадково оголошення про її відкриття та прийом учнів було надруковане у найбільш популярній щоденній багатотиражній газеті «Киевская мысль». Варто зазначити, що в оголошенні підкреслювалося, що мовою навчання в гімназії буде виключно їдиш¹⁸.

Окрім гімназії, у Києві Культур-Ліга відкрила ще декілька навчальних закладів для дітей

віком від 13 до 17 років. У тому ж 1919 році по вулиці Китаївській, 14 відчинила двері вечірня школа для підлітків. Зі збережених архівних документів відомо, що у викладацькому складі переважали кваліфіковані, колишні домашні учителі, які спеціалізувалися на викладанні усіх базових навчальних дисциплін середньої освітньої ланки. Завідувачем школи було призначено випускника Київського комерційного інституту С. Паперного. Від часу заснування у школі було зареєстровано три групи слухачів¹⁹. Згодом у Києві постає ще одна вечірня школа для підлітків по вулиці Хорива 45*.

Віднайдені автором документальні джерела дають змогу також отримати уяву про загальну кількість учнів, які навчалися протягом 1919 року у п'яти школах «Ліги» у місті Києві. Загалом, зі звернення ЦК «Культур-Ліги» в міську училищну раду з проханням зареєструвати п'ять шкіл «Ліги» робимо висновок, що загальна кількість учнів київських навчальних закладів Культур-Ліги складала триста дорослих та сто п'ятдесят підлітків²⁰. Центральний Комітет Культур-Ліги регулярно звертався до міських адміністрацій, зокрема до губернських відділів народної освіти, училищних рад та державного комітету народної освіти зі звітами по роботі шкіл та проханням про реєстрацію нових. Загалом, у Києві функціонувало сім єврейських освітніх закладів для дорослих з викладанням мовою їдиш, дві вечірні школи для підлітків та одна єврейська гімназія.

¹⁶ Там само, арк. 11.

* Будівля збережена і перебуває на реконструкції.

¹⁷ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р-142, оп. 1, спр. 383, арк. 9.

¹⁸ Еврейская гимназия «Культур-Лиги» // Киевская мысль. 1918. 1 сент. – № 51.

¹⁹ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 9.

* Нині будівля збережена та використовується як житловий будинок.

²⁰ ДАК, ф. 163, оп. 21, спр. 1425, арк. 1.

Нерідко, у київських школах Культур-Ліги влаштовували позакласні загально-просвітницькі заходи. Здебільшого це були лекції, літературні читання або обговорення творів сучасного мистецтва з широким ілюстративним матеріалом, запрошеними митцями та так званими «туманними картинами» (*існуюче у тогочасній освітній системі означення технічних засобів навчання* – авт.), тобто використанням ілюстрацій за допомогою проєкційного апарату.

Поряд із загальноосвітніми навчальними закладами для дорослих і дітей, шкільна секція Культур-Ліги заснувала спеціалізовану музичну школу, яка розташовувалася по вулиці Велика Васильківська, 27²¹. Попри розміщення школи у житловому будинку, окрім класів для занять була зала, де відбувалися концерти. Завідувачем школи був призначений музикознавець та фольклорист Мойсей Береговський*, а організатором навчальної частини – музичний критик Ісак Рабинович. У приміщенні школи розташовувалася також невелика нотна бібліотека. За спогадами випускниці музичної школи Любові Ротманської, першими вихованцями закладу стали діти, котрі потерпіли під час погромів 1919 року, єврейські сироти та деякі діти із бідних родин²².

У навчальній програмі були передбачені класи фортепіано, скрипки, віолончелі, хорового співу та ритміки. До викладання були залучені імениті майстри, серед яких скрипаль та диригент Давид Бертъе**, викладачка музики по класу фортепіано Розалія Зарицька та піаністи Теодор Гутман*** і Натан Перельман****. Для всіх учнів школи обов'язковими були заняття в шкільному хорі, де діти, окрім єврейських фольклорних пісень мовою їдиш, вивчали також класичні музичні твори. Попри те, що усі навчальні дисципліни були музичного спрямування, інколи у школі організували лекції, присвячені їдишській літературі. Одним із постійних лекторів був дійсний член Центрального та Виконавчого комітетів Культур-Ліги і письменник Ноах Лур'є*****. Часто до лекцій залучалися й інші знані київські поети, зокрема Іцик Фефер (1900–1952), Перец Маркіш (1895–1952) та Лейб Квітко (1890–1952).

У межах Культур-Ліги, окрім безпосередньо шкільної секції, діяв і дошкільний підрозділ. У 1919 році, за сприяння дошкільної секції, було відкрито дитячий садок Культур-Ліги за адресою вул. Велика Васильківська, 81, кв. 18*****. Дошкільний заклад був розрахований на п'ятдесят

²¹ Лист зі спогадами Любові Ротманської про навчання у київській музичній школі Культур-Ліги від 26 вересня 2001 р. – арк. 2 // Архів Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА.

* Береговський Мойсей (1892, с. Термахівка, нині Іванківського р-ну Київської обл. – 1961, м. Київ) – музикознавець, дослідник єврейського фольклору України. Музичну освіту здобув у Київській та Петроградській консерваторіях. Працював завідувачем кабінету музичної фольклористики Інституту єврейської пролетарської культури ВУАН, науковим співробітником Інституту мови і літератури, завідувачем фольклорним відділом кабінету єврейської культури ВУАН, викладачем Київської консерваторії. У 1950 році арештований і засуджений до 10 років ув'язнення, у 1956 році реабілітований.

²² Лист зі спогадами Любові Ротманської про навчання у київській музичній школі Культур-Ліги від 26 вересня 2001 р. – Арк. 1 // Архів Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА.

** Бертъе Давид (1882, м. Літин, нині Вінницької обл. – 1950, м. Київ) – скрипаль, диригент, педагог. Музичну освіту здобув у Музичному інституті у Варшаві та Петербурзькій консерваторії. Викладав в Київському музично-драматичному інституті ім. В.М.Лисенка та у Київській консерваторії.

*** Гутман Теодор (1905, м. Київ – 1995, м. Москва) – піаніст, професор Московської консерваторії та Російської музичної академії ім. Гнесіних. Освіту здобув у Московській консерваторії. У 1932 році – лауреат II Міжнародного конкурсу ім. Шопена у Варшаві.

**** Перельман Натан (1906, м. Житомир – 2002, м. Санкт-Петербург, Росія) – музикознавець, піаніст та педагог. Освіту здобув у Київській консерваторії. Згодом продовжив навчання у Ленінградській консерваторії, де надалі викладав.

***** Лур'є Ноах (1885, м. Блашна, нині Мінської області, Білорусь – 1960, м. Москва) – письменник, перекладач, педагог, один з чільних керівників Культур-Ліги, керівник Єврейських педагогічних курсів у Києві, писав твори на ївриті та їдиші, критичні розвідки про класиків єврейської літератури – Менделе Мойхер Сфоріма та Іцхака Лейбуш.Переца.

***** Нині будівля використовується як житловий будинок.

дітей із обов'язковим дворазовим харчуванням. Передбачався добровільний внесок від батьків у розмірі від 100 до 200 рублів на місяць²³. Окрім дитячого садка, Культур-Ліга зініціювала відкриття дитячого клубу по вулиці Ярославській, 40. У тій самій будівлі розташовувалися бюро дошкільної секції Культур-Ліги та, як зазначалося вище, єврейська вечірня школа для дорослих.

Загалом, створення «нового проєкту» їдишської школи передбачало чимало викликів, з якими зіткнулися члени Культур-Ліги. Окрім пошуку шкільних приміщень та учительського складу, важливим було забезпечити новоутворені освітні інституції необхідними методичними посібниками та підручниками, що було окремим та ґрунтовним завданням. У видавництві Культур-Ліги друкувалися книжкові серії для школярів та викладачів, нові підручники з їдишу, а також періодичні видання з педагогіки. Зважаючи на це, шкільна секція тісно співпрацювала із бібліотечною.

Функціонування широкої світської шкільної мережі, організованої силами Культур-Ліги, свідчить за неабияку популярність подібних закладів серед єврейського населення. Відтак, з розвитком діяльності шкільної секції у Києві, спостерігаємо поширення аналогічних закладів в інших населених пунктах. Зокрема, варто зазначити, світська їдишська школа ще з 1912 року існувала у місті Чорнобиль, до її розвитку долучилися знані педагоги Яків Резнік із братом Ліпою Резніком. Чорнобильська школа, як і

школа в Деміївці, про яку йшлося вище, були першими «платформами» діяльності їдишських активістів та інтелектуалів. Відповідно до цього, Центральний Комітет Культур-Ліги, а надалі члени новоутвореної шкільної секції, спиралися на вже наявні «їдишські освітні проєкти». Окрім того, маємо низку спогадів про потужну їдишську школу у містечку Озаринці (нині – Вінницька область), що була відкрита у 1920-х рр., спираючись вже на наявні проєкти їдишських шкіл, зініційованих Культур-Лігою, та проіснувала до початку 1940-х рр.²⁴ Зі спогадів учня Озариницької школи Бориса Хандроса, для участі в літературних вечорах до школи приїздили єврейські письменники з Києва Матвій Талалаєвський*, Григорій Полянкер** та згадуваний вище Ліпа Резнік²⁵, котрі читали для дітей та вчителів свої вірші та оповідання.

Київська шкільна мережа, створена за ініціативи Культур-Ліги, попри нетривалий період свого існування, може розглядатися як виняткове явище в історії єврейської освіти Східної Європи. Варто зазначити, що після 1920-х рр., відбувається поступова «радянська» їдишських навчальних закладів. Зі становленням радянської влади збільшується кількість єврейських трудових шкіл, однак до 1940-х рр. спостерігається тенденція до їх занепаду. Поширеною була практика переведення дітей до загальних українських або російських шкіл після чотирьох початкових класів²⁶.

Створення їдишської бібліотечної мережі, що була покликана забезпечити навчальний

²³ Правда історії. Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна ліга» у Києві (1918–1925) / Упор. М. Рибаків. Київ: Кий, 2001. С. 20.

²⁴ Хандрос Б. Как мы учились...Об Озаринецкой еврейской школе // Институт иудаики. Матеріали конференції «Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій пол. ХХ століття», м. Київ, 6-28 серпня 2003. – 2003. / Електронний ресурс: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/Conf2003/52.htm>, відвідано 30.03. 2019.

* Талалаєвський Матвій (1908, с. Мохначка, нині Житомирської обл. – 1978, м. Київ) – поет, письменник та фронтовий перекладач. У 1920-х рр. був членом літературного гуртка Давида Гофштейна, де і дебютував як поет. Регулярно друкувався у пресі, зокрема у харківській газеті «*Shtern*», харківському журналі «*Royte velt*», низці київських газет, серед яких «Проліт», «*Gasleh und gasn*», «*Literaturna gazeta*», а також у газеті Єврейського антифашистського комітету «*Eynikayt*».

** Полянкер Григорій (1911, м. Умань – 1997, м. Київ) – їдишський письменник та прозаїк. У 1935 році здобув освіту у Київському педагогічному інституті, після чого активно працював у низці редакцій. Зокрема, довгий час обіймав посаду головного редактора їдишського художньо-літературного журналу «*Sovetishe literatur*».

²⁵ Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ), ф. 1083, оп. 1, спр. 4, арк. 7.

²⁶ Хандрос Б. Как мы учились...Об Озаринецкой еврейской школе // Институт иудаики. Матеріали конференції «Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій пол. ХХ століття», м. Київ, 6-28 серпня 2003. – 2003. / Електронний ресурс: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/Conf2003/52.htm>, відвідано 30.03. 2019.

процес необхідними підручниками та літературою, почалося одночасно із заснуванням шкільної та дошкільної секцій у 1918 році. Перші бібліотеки відкривалися у межах новоутворених шкіл. Однак, подібні локальні читальні мали у складі невелику кількість літератури, що обмежувалася в основному низкою підручників.

Першу бібліотеку-читальню у Києві для широкого кола користувачів Культур-Ліга відкрила у 1919 році у приміщенні Подільського бюро організації, що розташовувалося по вулиці Спаській, 8. Станом на 1920 рік у книгосховищі бібліотеки нараховувалося 1200 книг, більшість з яких мовою їдиш²⁷. Втім, доступними для читачів були книги та періодичні видання івритом і російською мовою. Також у бібліотечному фонді було представлено чимало літератури для дітей та підлітків. Користувачі бібліотеки мали можливість ознайомитися з її фондом через каталог. Відомо, що вже за перший рік існування бібліотеки налічувалося 130 зареєстрованих користувачів²⁸. Оплата за користування бібліотекою не передбачалася, однак книги видавали під заставу у 50 рублів. Повне утримання закладу здійснювалося Центральним Комітетом Культур-Ліги. З огляду на збільшення кількості користувачів у 1920 році для бібліотеки виділили нове приміщення по вулиці Костянтинівській, 31*. Бібліотека проіснувала до 1922 року.

Ще одну бібліотеку для широкого загалу Культур-Ліга відкрила у 1920 році по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, 44 (нині – вул. Саксаганського). Вже у 1921 році радянська влада здійснила реорганізацію закладу, ввівши установу до державного реєстру закладів культури і освіти. Після цього бібліотека Культур-Ліги отримала назву «Центральна єврейська бібліотека-читальня»²⁹. Члени Центрального Комітету Культур-Ліги здійснювали спроби перемістити основні фонди бібліотеки у нове приміщення, в результаті чого протягом 1923 року окрема єврейська читальня працювала по вулиці Люте-

ранській, у приміщенні клубу ім. Б. Борохова. Однак, у грудні 1923 року радянська влада вивела Центральну єврейську бібліотеку-читальню з підпорядкування Культур-Ліги та організувала на її місці Центральну єврейську бібліотеку ім. Вінчевського, фонди якої складалася із книгозбірок декількох колишніх єврейських бібліотек.

Діяльність Єврейського Народного Університету у Києві. Одним з найбільших досягнень Культур-Ліги було створення у Києві у 1918 році Єврейського Народного Університету. За нетривалий період існування навчального закладу, до його лав вдалося залучити близько п'ятисот студентів³⁰. Оскільки у статуті Культур-Ліги було передбачено відкриття вищого навчального закладу з викладанням мовою їдиш, одразу після затвердження статуту 15 січня 1918 року, почалося планування та організація університету. Головна мета створення такого закладу як Єврейський Народний Університет, згідно з записом у його статуті, була задекларована таким чином: «Єврейский Народный Університет в городе Киеве имеет целью широкое распространение научного знания среди тех элементов еврейского населения, которые либо вовсе не получили систематического образования, либо желают полученное образование поповнить»³¹.

Згідно зі статутом, у межах закладу передбачалися систематичні курси з трьох галузей знання: гуманітарної, природничо-математичної та секції «єврейських знань». Кожна група студентів повинна була скласти певну кількість обов'язкових семінарських та практичних занять. Передбачена тривалість навчання – не менше двох років. До навчання допускалися особи не молодше 16 років з базовою шкільною освітою³². Ректором університету було призначено Мойсея Зільберфарба.

Певну уяву про повний курс навчання в Єврейському Народному Університеті у Києві дає перелік навчальних курсів, вміщений у навчальних планах університету. Ці плани, що містять не

²⁷ ДАКО, ф. Р-142, оп. 1, спр. 384, арк. 3.

²⁸ Там само.

* Будівля використовується як офісне приміщення.

²⁹ Рогова А. Матеріали про діяльність Центральної єврейської бібліотеки ім. Вінчевського // Єврейська історія та культура в Україні: матеріали конференції, м. Київ, 22-23 листопада 1993 р. / Київ: Асоціація Єврейських організацій та общин України, 1994. С.130.

³⁰ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 5.

³¹ Там само, арк. 11.

³² Там само, арк. 14.

лише перелік учбових предметів, але й кількість годин, відведений на кожний з курсів, які вивчалися, були віднайдені автором у Державному архіві міста Києва. Нижче ми подаємо таблиці (таблиці №2,3,4) з навчальними планами, складеними

окремо для природничо-математичної та гуманітарної груп, та для групи, котра вивчала такі спеціальні предмети, як давньоєврейська мова та література, єврейська історія, історія єврейського самоуправління та історія єврейської культури.

Таблиця № 2

Навчальний план для природничо-математичної групи³³

Назва курсу	I рік навчання	II рік навчання
Математика	2 год.	2 год.
Механіка	—	1 год.
Фізика	2 год.	2 год.
Хімія	2 год.	1 год.
Геологія, фізична географія та метеорологія	1 год.	2 год.
Астрономія	1 год.	1 год.
Ботаніка	2 год.	1 год.
Зоологія	2 год.	2 год.
Біологія	—	1 год.
Анатомія та фізіологія людини	2 год.	1 год.
Гігієна	1 год.	—
Всього	15 год./тиждень	14 год./тиждень

Таблиця № 3

Навчальний план для гуманітарної групи³⁴

Назва курсу	I рік навчання	II рік навчання
Політична економія (теорія та історія)	2 год.	1 год.
Історія господарства	1 год.	1 год.
Економічна політика	—	1 год.
Фінансове право	1 год.	—
Державне та адміністративне право	2 год.	1 год.
Цивільне право	1 год.	1 год.
Соціологія	1 год.	1 год.
Всесвітня історія	2 год.	2 год.
Історія Росії та України	1 год.	1 год.
Історія всесвітньої літератури	1 год.	2 год.
Вступ до філософії	1 год.	—
Історія філософії	—	2 год.
Психологія	1 год.	1 год.
Логіка та методологія	—	1 год.
Всього	15 год./тиждень	16 год./тиждень

³³ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 7.

³⁴ Там само.

Таблиця № 4

Навчальний план для групи єврейських знань³⁵

Назва курсу	I рік навчання	II рік навчання
Єврейська література	2 год.	2 год.
Єврейська філологія	1 год.	1 год.
Давньоєврейська мова	2 год.	1 год.
Давньоєврейська література	1 год.	2 год.
Біблія та біблійна критика	1 год.	1 год.
Єврейська історія	2 год.	2 год.
Історія євреїв Східної Європи	2 год.	2 год.
Історія єврейського національного самоуправління	1 год.	1 год.
Історія єврейської культури	2 год.	2 год.
Всього	14 год./тиждень	14 год./тиждень

Перші загальні лекції, до офіційного відкриття університету, проводили по вулиці Велика Васильківська, 98*. Надалі, після реєстрації інституції, навчання відбувалося у окремих приміщеннях, що були надані у користування Культур-Ліги.

Відповідно до статуту, фінансування Єврейського Народного Університету передбачалося за рахунок коштів, що мали асигнувати Культур-Ліга, місцеві єврейські громади, Київська міська управа, губернське та повітове земства. Окрім фінансування місцевих громад та адміністрацій, передбачалося також оплата за навчання студентами. Однак, ці передбачені у випереджуючому відображенні джерела фінансування університету, насправді не активізувались, за що промовисто свідчать віднайдені автором статті архівні матеріали, що відображають дійсний стан фінансових справ Єврейського Народного Університету. Хоча Центральний Комітет Культур-Ліги у 1918 році звертався з проханням про надання коштів на утримання навчального закладу до Київської міської управи, додаючи заздалегідь складений кошторис³⁶, у подальших кошторисах за 1918–1919 рр. зазначено фінансування лише від Центрального Комітету Культур-Ліги у роз-

мірі 50 000 рублів та субсидія від київського міської управи у розмірі 25 000 рублів. Фінансування університету з боку держави починається від 20 березня 1920 року, відколи Єврейський Народний Університет прийнято у підпорядкування Київського губернського відділу народної освіти³⁷.

Керівництво закладу здійснювалося університетською радою, склад якої переобирали щотири роки. Університетська рада опікувалася загальними справами навчального закладу, які передбачали концентрацію зусиль на наступних п'яти напрямках роботи: «а) установление общего плана преподавания, открытие курсов и групп Университета; б) устройство учебно-воспитательных установлений, как-то: библиотек, кабинетов, лабораторий, музеев; в) приглашение преподавателей; г) установления размера и способов вознаграждения преподавателей; д) допущение слушателей, взимание с них платы»³⁸.

Варто зазначити, що викладачами університету могли стати лише особи з ученим ступенем, або ж ті, хто мав заслуги та публічне визнання в середовищі колег, наприклад, у літературі, науці, або ж іншій галузі його професійної підготовки та компетенції.

³⁵ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 8.

* Після реконструкції будівля використовується як офісне приміщення.

³⁶ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 4.

³⁷ ДАКО, ф. Р-142, оп. 2, спр. 34, арк. 4.

³⁸ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 15.

Офіційний початок занять у Єврейському Народному Університеті відбувся 9 листопада 1918 року у приміщенні Зуболікарської школи за адресою Хрещатик, 44*. Приміщення повністю надано у користування університету задля «розповсюдження наукового знання серед широких верств трудового єврейського населення Києва»³⁹. Охочі допускалися до занять за попереднім записом⁴⁰.

За використаними джерелами можна також прослідкувати динаміку зростаючого попиту на освіту саме в Єврейському університеті, який стрімко зріс вже відразу після його відкриття і початку функціонування**. Відтак, у травні 1919 року, Центральний Комітет Культур-Ліги прийняв рішення про відкриття філіалу Єврейського Народного Університету на Подолі. Оскільки точної адреси окремого приміщення Подільського відділу Єврейського Народного Університету не знайдено, можемо зробити висновок, що навчання проходило у приміщенні Подільського бюро Культур-Ліги по вулиці Спаській, 8.

І центральне, і подільське відділення університету здійснювали навчання за однаковими учбовими планами. Природничо-математична та гуманітарна групи мали базовий комплект курсів, подібний до тих, що був на аналогічних кафедрах у більшості тогочасних вищих навчальних закладах. Однак, Єврейський Народний Університет у Києві пропонував до уваги слухачів окремі курси з історії та культури єврейського народу. Усі курси з «юдаїки» були об'єднані у групу єврейських знань. У межах таких груп передбачалися курси класичної єврейської філософії та літератури, а також вивчення давньоєврейської мови, Біблії та біблійної критики⁴¹.

Варто зауважити, що Єврейський Народний Університет у Києві був першим подібним навчальним закладом на теренах колишньої Російської імперії. Попри нетривалий період існування, з 1918 до поч. 1920 рр., заклад об'єднав

навколо себе чималу кількість слухачів та консолідував більшість тогочасних єврейських інтелектуалів.

Висновки. Підсумовуючи нашу розвідку, слід зазначити, що постанови Культур-Ліги уможливилось завдяки проголошенню незалежності УНР у 1918 році та здобуттю українськими євреями національно-персональної автономії, що забезпечило їм право на культурне самовираження. 15 січня 1918 р. був прийнятий Статут Культур-Ліги. Ця подія стала відправною точкою для розгортання функціонування організації. На першому етапі діяльності Культур-Ліги, який тривав з 1918 по 1922 рр. і розгляд котрого є предметом цієї статті, мала місце співпраця членів єврейських громадських та культурно-просвітницьких організацій, зокрема і Культур-Ліги, з тогочасними урядами. Ця співпраця відбувалась попри нестабільну політичну ситуацію у Києві на початку ХХ століття. Незважаючи на нетривале існування Культур-Ліги, організація стала платформою для самовираження тогочасних єврейських культурних та політичних діячів. Зі свого боку, мова їдиш виступила своєрідним інструментом побудови нової єврейської світської культури.

Освітні заклади, ініційовані Культур-Лігою, передбачали залучення усіх вікових категорій єврейського населення. Освітня мережа складалася з декількох дитячих дошкільних установ, підліткових шкіл, гімназії, вечірніх освітніх закладів для дорослих, учительської семінарії, а також Єврейського Народного Університету. Усі заклади носили світський характер, а обов'язковою викладовою мовою був їдиш. Учительський склад освітніх установ здебільшого був представлений керівництвом та членами різних секцій Культур-Ліги.

Наведена динаміка розвитку освітньої мережі демонструє, що усталена система функціонування навчальних закладів починає налагод-

* Нині будівля використовується як житлово-офісне приміщення.

³⁹ Цит. за *Кальницький М.* Єврейские адреса Киева. Київ: Дух і Літера, 2012. С. 234.

⁴⁰ Єврейський Народний Університет // *Киевская мысль.* 1918. 5 ноября. № 205.

** Таке нарративне джерело, як повідомлення в газеті «Вечер» подає відомості про стан справ університету через місяць після офіційного початку його роботи: «В последнем заседании лекторского совета Еврейского Народного Университета заслушан был отчет за первый месяц. Лекции в Университете начались 9 ноября при 62 слушателях, но в течение первой недели число слушателей возросло и достигло 5 декабря 183 человек». Див.: В *Єврейском Народном Университете* // *Вечер.* 1918. 12 грудня. Це свідчило про стрімке збільшення попиту на навчання у освітньому закладі такого типу.

⁴¹ ДАК, ф. 163, оп. 52, спр. 868, арк. 8.

жуватися вже у 1919 році, за рік після безпосереднього заснування шкільної секції в межах Культур-Ліги. Певною мірою відбувається уніфікація навчального процесу в різних типах навчальних інституцій, як-от у початкових й підліткових школах, гімназіях, вечірніх школах для дорослих. Аналіз архівних документів показав, що переважна більшість викладачів шкільної секції були з повною середньою та вищою освітою та чималим викладацьким досвідом. Навчальні курси, як у школах, так і у Єврейському Народному Університеті, включали як гуманітарний, так і природничий цикли.

Відмінною рисою усіх типів навчальних закладів Культур-Ліги була наявність окремого

блоку єврейських знань, що включав вивчення мови їдиш, єврейської історії та інколи івриту. Зокрема, у межах Єврейського Народного Університету, окрім гуманітарного та природничого факультетів, був передбачений окремий дворічний курс «єврейських знань».

Заснувавши специфічну освітню мережу, Центральний Комітет Культур-Ліги задекларував творення модерної моделі єврейської світської освіти. Шкільна мережа та Єврейський Народний Університет, створені за ініціативи організації, попри нетривалий період свого існування, може розглядатися як виняткове явище в історії єврейської освіти Східної Європи.

References

Abramson, H. (2017). *Molytva za vladu. Ukrainitsi ta ievrei v revoliutsijnu dobu (1917–1920)*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Estrajkh, H. (2015). *Kul'tura movoiu idysh*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Fyshman, D. (2015). *Vokruh ydysha. Ocherky ystoriyy evrejskoj kul'tury v Rossyy y Pol'she*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Russian].

Kal'nyts'kyj, M. (2012). *Evrejskyye adresa Kyeva*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Khandros, B. (2003). *Kak my uchyls'... Ob Ozarynetskoj evrejskoj shkole*. Retrieved November 25,

2019, from <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/Conf2003/52.htm> [in Russian].

Rybakov, M. (2001). *Pravda istorii. Diial'nist' ievrejs'koi kul'turno-prosvitnyts'koi orhanizatsii «Kulturna liha» u Kyievi (1918–1925)*. Kyiv: Kyj. [in Ukrainian].

Rohova, A. (1993). Materialy pro diial'nist' Tsentral'noi ievrejs'koi biblioteky im. Vinchevs'koho. Abstract of Papers '93: *Yevrejs'ka istoriia ta kul'tura v Ukraini* (pp. 129–132). Kyiv. [in Ukrainian].